

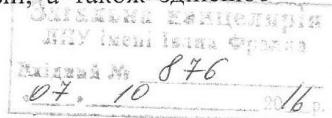
ВІДГУК
на дисертацію Содомори Павла Андрійовича
«Система термінів Томи з Аквіну та її рецепція
в українському філософському контексті
(на матеріалі "Суми теології" та "Суми проти поган")»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

Середньовічна схоластична (і містична також) філософія взагалі, і філософська система Томи Аквіната зокрема, все частіше привертають увагу українських дослідників. Вочевидь це пов'язано, по-перше, з прагненням відновити власну філософську традицію, яка на певному етапі – а саме, за часів Києво-Могилянського колегіуму – була причетна до еволюції пізньої схоластики, а по-друге – з бажанням відповідати високим сучасним стандартам філософування, які ґрунтуються – якщо мати на увазі західну філософію – на тій самій школі середньовічної раціональності. Не можу одразу не проілюструвати цю увагу згадкою праць Андрія Баумейстера, перш за все – його близкую книжки «Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання», яка вийшла 2012 року, і яка частково вирішує завдання, схожі із завданнями цієї дисертації.

Отже, тему дисертації Павла Андрійовича Содомори можна вважати актуальну, виходячи із загальних завдань історико-філософської науки, до того ж її актуальність значно зростає, враховуючи брак перекладів схоластичної літератури українською мовою, – а ця дисертація як раз і має на меті опрацювати засади перекладацької роботи саме в цій історико-філософській царині. Автор сам є перекладачем з грецької та латини, зокрема і творів Томи – це дає йому достатні підстави ставити і вирішувати такі завдання.

Отже, постановка мети і завдань, формулювання об'єкту і предмету дослідження зроблені автором достатньо конкретно і адекватно. Відповідно поставленим завданням побудована структура дисертації.

У першому – методологічному – розділі автор опрацьовує джерельну базу дослідження, розглядає стильові особливості творів Томи, а також здійснює

стислий огляд становлення та розвитку вчення Аквіната. Важливим висновком першого розділу є те, що «у переважній більшості випадків терміносистема Томи є чіткою і структурованою, що вимагає відповідного ставлення при перекладі»; проте одночасно дисертант помічає, що «Тома подекуди вдається до заміни термінів їх частковими синонімами, що потрібно тлумачити як перехрещення семантичних полів термінів» (с. 119). Отже, при всій своїй систематичності, схоластична мова є природною, а не штучною, а тому мистецтво перекладу мови Томи не може перетворитись на якусь механічну калькуляцію, а потребує опрацювання відповідних принципів, правил, процедур – та, зрештою, при цьому буде залишатися мистецтвом, тобто ґрунтуватись на інтуїції та творчості.

Серед цих принципів та процедур звернемо увагу на обґрунтування автором ролі ключових лексем, які в конкретному дискурсі виконують роль носіїв культурної інформації та смислового навантаження (с.120). Йдеться про ключові терміни, які є основою філософського тексту, його культурним кодом. Адекватний переклад саме цих ключових термінів є запорукою успіху перекладацької справи. Спираючись на розрізнення двох шляхів рецепції терміносистеми Томи Аквіната в європейській філософській літературі, а саме – шляху транслітерації (англійський, французький переклади) та шляху калькування (німецький, польський переклади), – дисертант пропонує використання саме українських еквівалентів на противагу до їх латинських відповідників, що, на його думку, є як теоретично обґрунтованим, так і зумовленим необхідністю становлення української філософської терміносистеми (с.123). Власне, це можна вважати основною ідеальною тенденцією дисертації – автор намагається в таким спосіб не тільки «полегшити сприймання схоластичного тексту», але в першу чергу «збагатити лексичний запас української мови активними новотворами, розширити семантичні рамки певних лексем-термінів» (с.123). Вочевидь, це прагнення є раціональним, хоча потрібно мати на увазі, що формування національної філософської термінології є складним і тривалим об'єктивним процесом, який не можна підмінити одним, нехай і вдалим, перекладом класичного тексту. Втім, слід відзначити, що дисертант свідомий того, що «нemожливо всі без винятку терміни подати транскрибованими латинськими словами: адже тоді

потрібно буде перекладати українською мовою тільки сполучники; також неможливо повністю відмежуватися від латинських слів» (с. 363–364).

Подальша структура роботи пов’язана із розрізненням у термінології Томи метафізичної, гносеологічної та морально-соціальної термінології, що ґрунтуються на укладі «Суми теології», а також наслідує підхід деяких інших дослідників (Е. Жильсона, А. Баумейстера). Загалом такий підхід можна вважати доцільним. Він дозволяє дисертанту послідовно виділяти ключові категорії – principio, як правило, розглядаються їх як парні (сущність та існування, субстанція та акціденція, відчуття і пізнання, людина і спільнота та ін.), – і здійснювати необхідний аналіз. Цей аналіз, власне, полягає, перш за все, у з’ясуванні значення і характеру застосування відповідних термінів та категорій у філософії Томи з Аквіну; по-друге – у встановленні співвідношення томістської терміносистеми із термінологією Аристотеля, яка, як правило, виступає передоводжерелом її формування; по-третє – в обґрунтуванні найкращого, на думку автора, способу перекладу відповідних термінолексем української мовою; нарешті, почетверте, у розгляді вже існуючого досвіду рецепції ідей та термінології Томи на українському ґрунті. Дисерант більш-менш послідовно дотримується такої аналітичної схеми, що дозволяє йому в цілому вирішувати поставлені завдання і досягати результатів, які можна вважати такими, що мають наукову новизну.

Серед останніх відзначимо, наприклад, тезу про те, що сам Тома послуговувався методом калькування грецької термінології, що, на думку автора, потрібно враховувати в українському перекладі для знаходження адекватної рецепції томізму і схоластики (с. 12). Важливими висновками для побудови стратегії перекладу та рецепції томістських ідей є також з’ясування стилю схоластичної латини, яку опрацював Тома – дисертантом сформульовано основні особливості цього стилю, такі як нульовий ступінь експресивності, однозначність та послідовність викладу, стандартизація мови, вживання складних однотипних синтаксичних конструкцій, абстрактно-узагальнений виклад інформації та максимальна конкретизація матеріалу тощо (с. 78, 121, 363). Також важливі висновки дисертанта стосуються доктрини аналогії як частини загальної доктрини знака у Аквіната – аналогія виступає доктриною про використання слів на поз-

начення того, що ми знаємо, та про перенесення слів з одного значення на інше задля висвітлення тих речей, які стосуються одні одних та задля висвітлення їх співвідношень у дискурсі (с. 365).

Зазначені вище здобутки дисертації не вичерпують усього її позитивного змісту, який стосується, перш за все, обґрунтування конкретних перекладацьких стратегій відносно окремих термінолексем томістської філософії. Проте варто все ж зупинитись певних зауваженнях до цієї роботи.

1. З огляду на те, що дисертація є все ж історико-філософською, а не філологічною працею, деякі формулювання пунктів наукової новизни викликають сумнів або непорозуміння. Зокрема, йдеться про перший пункт, а саме: «виявлено, що Аквінат послуговується граматичними категоріями латинської мови для побудови своєї філософської системи, що виявляється у використанні відповідних дієслівних форм, гнізд спільнокореневих слів та синонімів» (с. 11). Відверто кажучи, історику філософії це формулювання не говорить нічого іншого, крім того, що Тома з Аквіну знав латинську мову та вмів нею користуватись для висловлення своїх думок. Вочевидь, маємо занадто банальний зміст, щоб подавати його в якості наукової новизни.

2. І в назві, і в меті, і в предметі дослідження йдеться про рецепцію системи термінів Томи в українській філософії, при цьому формулювання предмету взагалі зоріентоване читача таким чином, що «висвітлення концепцій Томи в українській філософській думці різних періодів, визначення принципів рецепції схоластичної термінології різними мовними структурами» взагалі є основним змістом дисертації. Але, хоча автором виділено три періоди рецепції концепцій Томи на українському ґрунті, слід визнати, що конкретний аналіз цієї рецепції виявляється вкрай обмеженим та випадковим. Власне, це помітно вже при формулюванні пунктів наукової новизни, де лише в частинах «отримали подальший розвиток» та «конкретизовано та доповнено» з'являються пункти, прямо пов'язані із рецепцією схоластики в українській філософській думці, але їх ці пункти страждають занадто високим ступенем абстракції («більшість концепцій, які випрацював Тома, відображені у працях українських філософів різних періодів», або «аналіз рецепції схоластики в українській філософській думці

дозволяє говорити про значну роль творчої спадщини Томи у її розвитку», с. 13). Що ж до конкретних екскурсів з приводу тих чи тих конкретних термінів і смислів філософії Томи, які вплинули на українських філософів різних історичних періодів, то такі екскурси у відповідних підрозділах дисертації є, як правило, занадто стислими (один – два абзаци), а головне – виглядають зовсім необов’язковим «додатком» до основного викладу, а не синтетичною частиною тексту.

3. Найважливішим елементом будь-якого історико-філософського дослідження є опрацювання та систематизація джерельної бази. З огляду на поставлені в дисертації Павла Андрійовича Содомори завдання, можна було б очікувати в цій частині, по-перше, огляд основних джерел – творів Томи з Аквіну (зазначених, до речі, у назві дисертації) та їх існуючих перекладів, зокрема українською мовою; по-друге – огляд тих авторів та творів, які можуть репрезентувати процес рецепції томістської філософії в Україні; по-третє, огляд праць, які стосуються основних принципів перекладу та сприйняття творів Томи в інших національних філософських традиціях; по-четверте, огляд сучасної української літератури, що стосується середньовічної філософії взагалі та томізму зокрема. Слід візнати, що у відповідному першому підрозділі першого розділу дисертації подібна, чи якась інша система огляду джерел відсутня; і хоча частково цей пробіл надолужується в наступних підрозділах першого розділу, все ж маємо констатувати, що опрацювання джерельної бази дослідження – так, як воно подано в тексті дисертації – є радше хаотичним, ніж систематичним.

4. З історико-філософської точки зору викликає певні запитання виклад матеріалу у підрозділі 1.4 – «Вчення Томи: становлення та розвиток». По-перше, в частині, яка стосується витоків томістської філософії, не проглядається якоїсь системи при презентації окремих персоналій – принаймні, не зовсім зрозуміло, чому Діонісій Ареопагіт та Скот Еріугена розглядаються раніше Плотіна. По-друге, в цій частині чомусь лише побіжно згадується фігура Аверроеса (як і взагалі арабомовний перипатетизм, фалсафа), який поруч з Аристотелем – Філософом, в якості Коментатора перманентно присутній в творах Томи. Між тим, як випливає навіть з цих побіжних згадок (див. стор. 83, 87, 115),

Аверроес є важливою постаттю для усвідомлення термінолексичних процесів формування томізму, а тому заслуговував би на більшу увагу. По-третє, розвиток томістського вчення фактично завершується у автора на Пуансо, тобто на XVII столітті, і ніяким чином – крім однієї короткої фрази на с. 115 – не проговорюється співвідношення між томізмом та неотомізмом, хоча при цьому серед українських популяризаторів Аквіната, представлених у дисертації, дехто характеризуються саме як неотомісти, зокрема, О. Волянський та Г. Костельник.

5. В якості технічного зауваження, але все ж такого, що стосується загального наукового рівня тексту, варто вказати на те, що автор вдається до латинської транслітерації грецької термінології. Зрозуміло, що в сучасних гімназіях не вивчається давньогрецька, і не всі люди навіть з вищою освітою розуміються на грецькій абетці, проте у даному випадку йдеться про суто професійний текст, до того ж прямо причетний до перекладацьких проблем, а тому цілком доречним було б використання адекватного давньогрецького написання.

6. Також технічним можна вважати останнє зауваження. Уважний читач тексту час від часу натрапляє на деякі недоречні та стилістично невіправдані повтори, а подекуди й на недосконалі за смыслом речення. Приклад перших можна знайти, зокрема, на стор. 129–130, де в межах однієї сторінки практично в одних тих самих словах двічі йдеться про розрізнення середньовічного терміну «esse intentionale» і більш сучасного «intentionalitas». Прикладом другого візьмемо, зокрема, таке речення: «Для Аквіната не так було важливе саме буття, як власне дія буття, оскільки Гайдегер не вважав себе томістом» (с. 126) Ані з самого речення, ані з попереднього чи подальшого контексту не випливає, яким чином той факт, що Гайдегер не вважав себе томістом, міг вплинути на схильність самого Аквіната не так до буття, як до дії буття. Такі приклади можна зустріти і в інших частинах тексту. Трапляються, зрештою, й помилки друку, які можна було б усунути більш уважною вичиткою тексту – наприклад, на с. 52 Тома та його твори віднесені до ... XII століття.

Висловлені зауваження і побажання суттєво не впливають на в цілому позитивну оцінку представленої дисертації. Загалом можна констатувати, що поставлена мета дисертаційної роботи досягнута, а визначені завдання виконані.

Автором сформульована низка положень, що мають ознаки наукової новизни і формують новий історико-філософський напрямок, пов'язаний із дослідженням філософії Томи Аквінського з точки зору її термінологичної системи та основних засад перекладу цієї системи та її рецепції в українській філософській літературі, що має безперечне значення для розвитку сучасної української історико-філософської текстології. Достовірність цих положень підтверджується проведеним у роботі аналізом із заличенням широкого кола першоджерел. Основні положення дисертації розкриваються в авторефераті, двох монографіях і достатньої кількості фахових та зарубіжних статей, а також апробовані автором на представницьких міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Таким чином, дисертація Содомори Павла Андрійовича «Система термінів Томи з Аквіну та її рецепція в українському філософському контексті (на матеріалі "Суми теології" та "Суми проти поган")» відповідає вимогам до наукових досліджень такого рівня, визначенним п. 10, 12 чинного Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін

Полтавського національного технічного

університету імені Юрія Кондратюка

Г.С. Аляєв

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової та інноваційної роботи

Полтавського національного технічного

університету імені Юрія Кондратюка

кандидат технічних наук, доцент

В.В. Муравльов